

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 Р.
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ · 2 · 2023

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БОРОФКА Н., доктор хаб., Німецький археологічний інститут, Німеччина

БРАУНД Д., професор, доктор хаб., Університет Екзетера, Великобританія

БУЙСЬКИХ А. В., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ГАРДІ С. Е., PhD, Норвезький інститут у Римі Університету в Осло, Великобританія

ДЖІНДЖАН Ф., професор, доктор хаб., почесний професор університету Париж 1 Пантеон Сорбонна, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. Л., професор, доктор історичних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ІВАНЧИК А. І., професор, Французький національний центр наукових досліджень, Франція

КАЙЗЕР Е., професор, доктор хаб., Вільний університет Берліну, Німеччина

ОТРОЩЕНКО В. В., професор, доктор історичних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ПЛАВІНСЬКИЙ М. О., кандидат історичних наук, Варшавський університет, Польща

ПОТЄХІНА І. Д., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

РАБІНОВІЦ А., PhD, Техаський університет в Остіні, Сполучені штати Америки

ТОЛОЧКО П. П., академік НАН України, Інститут археології НАН України

ФОРНАСЬСЬ Й., професор, доктор, Галле-Віттенбергський університет імені Мартіна Лютера, Німеччина

ХОХОРОВСЬКИЙ Я., професор, доктор хаб., Інститут археології Ягеллонського університету, Польща

ШЕВЧЕНКО Т. М., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України (відповідальний секретар)

ARHEOLOGIA

SCIENTIFIC JOURNAL – FOUNDED IN 1947
FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 2•2023

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
BOROFFKA N., Professor, Dr. Hab., German Archaeological Institute, Germany
BRAUND D., Professor, Dr. Hab., University of Exeter, UK
BUIISKYKH A. V., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
CHOCHOROWSKI J., Professor, Dr. Hab., Institute of Archaeology of Jagiellonian University, Poland
DJINDJIAN F., Professor, Dr. Hab., Professor of the University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France
IVANTCHIK A. I., Professor, National Centre for Scientific Research of France, France
FORNASIER J., Professor, Doctor, Martin Luther University Halle-Wittenberg, Germany
HARDY S. A., PhD, Norwegian Institute in Rome, University of Oslo, Great Britain
KAISER E., Professor, Dr. Hab., Free University of Berlin, Germany
OTROSHCHENKO V. V., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy
PLAVINSKI M. O., PhD in History, University of Warsaw, Poland
POTEKHINA I. D., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
RABINOWITZ A., PhD in Classical Archaeology, University of Texas at Austin, the USA
SHEVCHENKO T. M., PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine (Executive Secretary)
TOLOCHKO P. P., Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology NAS of Ukraine
ZALIZNIAK L. L., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

ЗМІСТ

CONTENTS

Статті

ОТРОЩЕНКО В. В. Знак «Z» в образотворчій традиції населення доби пізньої бронзи

ЛИТВИНЕНКО Р. О. М'яса напуття їжа в поховальному обряді Дніпро-Прутської бабинської культури

ДЕМІНА А. Д. Funeral Meal in Scythian Burial Rite (Case Study of Northern Azov Region, 5th—4th Centuries BC)

Публікації археологічного матеріалу

ПАНЧЕНКО К. І. Скіфський курган IV ст. до н. е. біля с. Кобринове

Дискусії

СЕБТА Т. М., ТАРАСЕНКО М. О., СОРОКІНА С. А. Фотонегативи давньоєгипетської збірки Центрального Історичного Музею ім. Т. Г. Шевченка: Рецензія на монографію Романової О. О. і Станіциної Г. О. «Стародавній Єгипет у Києві: відображення на склі (колекція скляних фотонегативів Наукового архіву Інституту археології НАН України)». Київ, 2021

Articles

5 OTROSHCHENKO V. V. "Z" Signs in the Pictorial Tradition of the Late Bronze Age Population

22 LYTVYNENKO R. O. Meat Parting Food in the Funeral Rite of the Dnipro-Prut Babyne Culture

30 ДЕМІНА А. Д. Поминальна трапеза в поховальному обряді скіфів (за матеріалами пам'яток Північного Приазов'я у V—IV ст. до н. е.)

Publication of Archaeological Material

46 PANCHENKO K. I. Scythian Mound of the 4th Century BC near Kobrynove Village

Discussions

55 SEBTA T. M., TARASENKO M. O., SOROKINA S. A. The Photonegatives of the Ancient Egypt Collection of the Taras Shevchenko Central Historical Museum: Review on the Monography by O. O. Romanova and H. O. Stanytsina. *Ancient Egypt in Kyiv: Mirrored on Glass (the Glass Photonegatives Collection of the Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine)*. Kyiv, 2021

*До історії
стародавнього виробництва*

ЩЕПАЧЕНКО В. І. Скляні чаші з оплавленим краєм вінець у черняхівській культурі: проблема походження

98 SHCHEPACHENKO V. I. Glass Cups with Fire-Rounded Rims in the Cherniakhiv Culture: a Problem of Origin

*To the History
of Ancient Crafts*

Історія науки

ЯКОВИШИНА Я. М. Адам Кіркор: відкриття та перші дослідження трипільських пам'яток в Україні на Придністер'ї

137 YAKOVYSHYNA Ya. M. Adam Kirkor: the Discovery and First Research of Trypillia Sites in the Ukrainian Dnister Region

History of Science

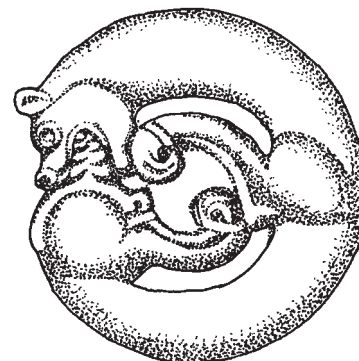

Хроніка

До 70-річчя Любомира Павловича Михайлини

145 To the 70th Anniversary of Liubomyr Pavlovych Mykhailyna

News Review

© К. І. ПАНЧЕНКО* 2023

СКІФСЬКИЙ КУРГАН IV ст. до н. е. БІЛЯ С. КОБРИНОВЕ

Статтю присвячено публікації матеріалів із розкопок кургану № 2 біля с. Кобринове на Черкащині. Пам'ятку в 1986 р. дослідив Правобережний загін Черкаської археологічної експедиції під керівництвом С. С. Бессонової. Відкрите під насипом поховання було здійснене в катакомбі. Над могилою виявлено розчищене складне перекриття з дерева у вигляді «реши́тки». Поховання датоване IV ст. до н. е.

Ключові слова: Правобережний Лісостеп, с. Кобринове, скіфський час, поховальний обряд, курган, катакомба.

Поховальні пам'ятки скіфського часу в межах річчя Гірського та Гнилого Тікичів нечисленні. Зокрема, скіфські могили тут відкриті поряд із населеними пунктами Рубаний Міст, Ризине, Рижанівка (Петренко 1967, с. 96, 98; Бобринської 1894, с. 138-148; Ильинская, Тереножкин 1983, с. 232, 236). Найбільш раннім серед них є поховання з кургану № 5 біля Рижанівки, що датується межею VII—VI ст. до н. е. Інші могили належать до IV ст. до н. е. (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 161). Найпізнішою скіфською пам'яткою є знаний Великий Рижанівський курган, що датується 280—260 рр. до н. е. (Скорый, Хохоровски 2018, с. 143).

У 1986 р. Правобережний загін Черкаської археологічної експедиції під керівництвом С. С. Бессонової дослідив на цій території ще один курган. Він входив до групи з п'ятьох насипів, розташованої на вододілі на відстані 1 км південніше від дороги Умань — Черкаси в урочищі Біля Вишки, 3 км на захід — північний-захід від с. Розсоховатка Звениго-

родського р-ну та 4 км на південний схід від с. Кобринове Тальнівського р-ну Черкаської обл. У 1986 р. тут було розкопано три насипи. Під одним із них виявлено поховання доби бронзи; ще один курган (№ 2) містив поховання скіфського часу; під третім було розчищене скупчення перепаленого ґрунту, шари попелу та деревного вугілля без жодних матеріальних знахідок (Ковпаненко, Бессонова, Рычков 1986). Ця стаття присвячена кургану № 2¹. Уперше інформація про пам'ятку була опублікована 1989 р. у монографії, присвяченій пам'яткам скіфського часу Дніпровського Лісостепоного Правобережжя (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 43).

На час проведення розкопок насип мав висоту 1,8 м від рівня горизонту, давній горизонт на 10—15 см вище. Схили насипу стали пологіми внаслідок оранки. Він складався з чорнозему, рів не зафіксований. Діаметр на момент досліджень — 35 м, у давнину — близько 25 м. Біля підніжжя північної частини кургану знайдені кілька фрагментів червоноглиняної амфори та невеликий фрагмент ліпленої посудини.

У процесі розкопок під курганом було виявлено поховання в катакомбі, орієнтованій довгою віссю в напрямку схід—захід. Глиняний викид у формі двох овалів лежав паралельно довгим стінкам вхідної ями, на північ та на південь від неї. У розрізі викиди мали форму сегментів висотою до 0,6—0,7 м та шириною 4 м, довжина — близько 6 і 7 м. Від ями вони розташовані на 1,5—2,5 м. Чорноземний викид чітко не простежувався. Можливо, він ліг на схід від могили, між глиняними викидами, судячи з рівня залягання дерев'яного перекриття.

* ПАНЧЕНКО Кирило Ігорович — викладач кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, ORCID: 0000-0002-3988-5294, pankir90@gmail.com

¹ Висловлюю вдячність С. С. Бессонової за надану можливість опублікувати матеріали з розкопок пам'ятки та наукове консультування.

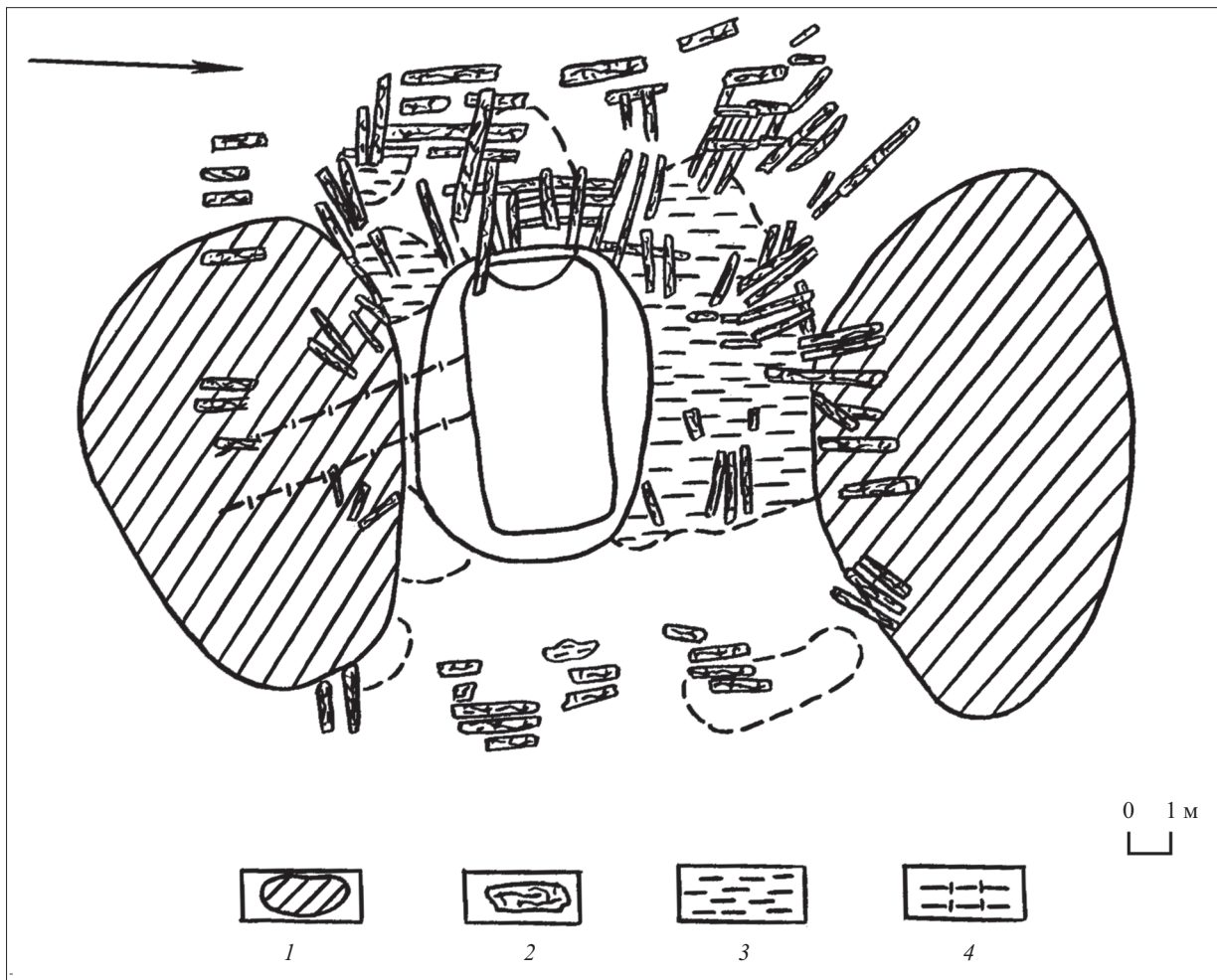

Рис. 1. План гробниці з кургану № 2 біля с. Кобринове: 1 — глиняний викид, 2 — дерево, 3 — настил із кори, 4 — грабіжницький прокоп (за: Ковпаненко, Бессонова, Рычков 1986)

Fig. 1. Plan of the tomb from the barrow no. 2 near Kobrynovе village: 1 — clay outcrop, 2 — wood, 3 — bark flooring, 4 — robbery tunnel (after: Ковпаненко, Бессонова, Рычков 1986)

Простір навколо могили, а також схили викидів були перекриті дерев'яним настилом (рис. 1) загальною площею близько 90 м^2 ($9,5 \times 9,5 \text{ м}$). Конструкція цієї споруди збереглася у досить поганому стані, що не дало можливості зафіксувати усі її деталі. Над могилою вона була зруйнована під час одного з пограбувань, західна частина частково пошкоджена бульдозером. Краще настил зберігся на захід та північ від неї. Спочатку на давню поверхню навколо могили виклали тонкий шар колод або плашок діаметром 6—8—10 см (тут та далі вказаний сучасний діаметр плах), що лежали на відстані 3—10 см одна від одної. Поверх них впоперек були покладені плахи такої товщини, що утворювали з нижнім шаром своєрідну «решітку». На периферії настилу плахи місцями лежали радіально від центру. Зі сходу вони були покладені в притул до могильної ями, окремі провалились в саму яму. Це дозволяє припускати, що перекриття у вигляді «решітки» лежало й над самою ямою.

Вище описаного шару зафіксовано дубові бруси шириною до 20—25 см та товщиною 12—15 см, які за напрямком майже збігалися з першим шаром. Вони простежувались лише паралельно до бокових стін ями, на відстані 1,2—1,5 м. Поверх них перпендикулярно лежав ще один шар масивних брусів такого самого розміру. Вони зафіксовані на периферії настилу з трьох сторін, крім західної.

Утім, немає підстав стверджувати, що бруси лежали в чотири шари по всій площі настилу. Від них збереглися фрагменти довжиною до 1,0—1,8 м, і лише в чотирьох місцях на невеликих ділянках удалось простежити три шари. Можливо, версія про чотири шари виникла через те, що на периферії бруси лежали вище, ніж в центрі (за рахунок викидів). Можна реконструювати таку схему перекриття. Спочатку над ямою був споруджений настил із довгих і тонких брусків, що виходив за межі ями на

1,5—2,0 м. Поверх цього настилу був покладений шар із товстіших брусів, кінці якого лежали на глиняному та черноземному викиді. Більшість брусків цього настилу лежали в напрямку північ—південь, а менша частина перпендикулярно до них, утворюючи у такий спосіб своєрідну «решітку».

Хоча бруси лежали в різних напрямках і навіть спочатку не складали цілісної конструкції, все-таки помітно, що в її основі лежала «решітка». Радіальне розташування брусів, добре помітне по краях викиду, пояснюється, імовірно, тим, що вони скотились зі схилів викиду або з самого початку були покладені з урахуванням схилу. Вважати, що над настилом була якась дерев'яна конструкція, немає підстав, оскільки для цього необхідні додаткові елементи — стовпи чи кліті. Не простежується й будь-яке обмеження настилу по краях. До навколомогильної споруди належала також дерев'яна кора, яка лежала під настилом. Значні її рештки збереглися на ділянці між південною стінкою ями та глиняним викидом, а також на південний схід від ями. Дерев'яна надмогильна конструкція була перекрита насипом через якийсь час після її спорудження. Глиняний викид місцями наплив на нижні бруси й кору. Паралельно зі спорудженням настилу, очевидно, будувався і насип — у профілі однієї з бровок простежений втрамбований шар на схилі цього насипу, орієнтований до центру. Під час зачистки дерев'яного настилу знайдений лише невиразний фрагмент ручки червоноглиняної амфори та зуб коня.

Майже в центрі цього майданчика розчищене поховання здійснене в катакомбі (рис. 2). Вхідна яма мала підпрямокутну форму із заокругленими кутами, її довгі стінки вигнуті. Верхня частина стін зруйнована обвалом, особливо в північному та східному секторах. Майже по всьому периметру на рівні давнього горизонту простежений тонкий шар кори від перекриття. Розміри вхідної ями: довжина — 3,45 м, ширина західної стінки на відстані 30 см від неї — 1,75 м, ширина, біля східної — 1,65 м. Глибина ями від давнього горизонту 2,35 м.

Відбитки дерев'яного перекриття й кори вдалося зафіксувати лише в східній боковій стінці, яка найменше пошкоджена обвалом. На цій же стінці збереглися сліди від землерийного знаряддя праці з дугоподібним в перетині лезом. Вони мали вигляд борозенок шириною 4 см і довжиною до 22 см.

Яма була заповнена черноземом, у якому іноді траплялись фрагменти дерева від перекриття. На дні не виявлено нічого, крім невеликої — $0,34 \times 0,22$ м — плями від вогнища із залишками горілого дерева біля входу до поховальної камери у південно-східному куті ями.

Поряд зі східною стінкою вхідної ями виригана низька камера, дещо зміщена на північ від її довгої осі. Перед входом до неї — напівкругла в плані приступка, заглиблена в дно ями на 0,65 м. Ширина входу 1,1 м, висота 0,8 м. Дно камери ледь понижене від входу до протилежної стінки. Довжина камери по центральній осі — 2,1 м, найбільша ширина в центрі — 1,6 м; висота склепіння при вході — 0,78 м, в центрі — 0,52 м.

Частина камери засипана рихлим черноземом, а більша частина — порожня. Поховальна камера була ретельно обстежена грабіжниками, які прокопали лаз у південній стінці. На стінах та на стелі зафіксовані сліди від лопат, а також від інструменту — такі самі як і у вхідній ямі. Пограбування могили відбулося через підземний хід, який пролягав під нахилом від основи кургану до південної стінки вхідної ями. Імовірно, він починався колодязем на певній відстані від давньої основи насипу, відповідно, потрапив у центр траншеї, що не дало можливості його зафіксувати. У лазі було знайдено череп молодої жінки, похованої у гробниці. Установити час пограбування могили неможливо.

Під час розчищення камери також виявлено фрагмент рихлого мінералу червоно-оранжевого кольору розмірами 5×4 см із різким сірчаним запахом та бронзове прясло. Рештки кістяка небіжчиці представлені фрагментами ребра, малої гомілкової кістки, кількома кістками стопи. Не виключено, що поховання були здійснені як у вхідній ямі, так і в камері. Подібні приклади зафіксовані за матеріалами Акташського могильника в Криму (Бессонова, Скорый 1986, с. 158).

Схарактеризуємо знахідки з могили, що вціліли:

1) бронзове прясло біконічної форми (рис. 2: 5) розмірами: висота — 1,8 см, діаметр у центрі — 1,5 см, по краях — 0,7 та 0,9 см. Такі вироби досить рідкісні. Вони відомі в степових похованнях IV ст. до н. е., що виділяються з-поміж пересічних (Гаврилюк 1987, с. 122-123). На Правобережжі в Лісостепу знайдено бронзове шароподібне прясло в жіночому похованні 3 кургану 224 між Холодним Яром

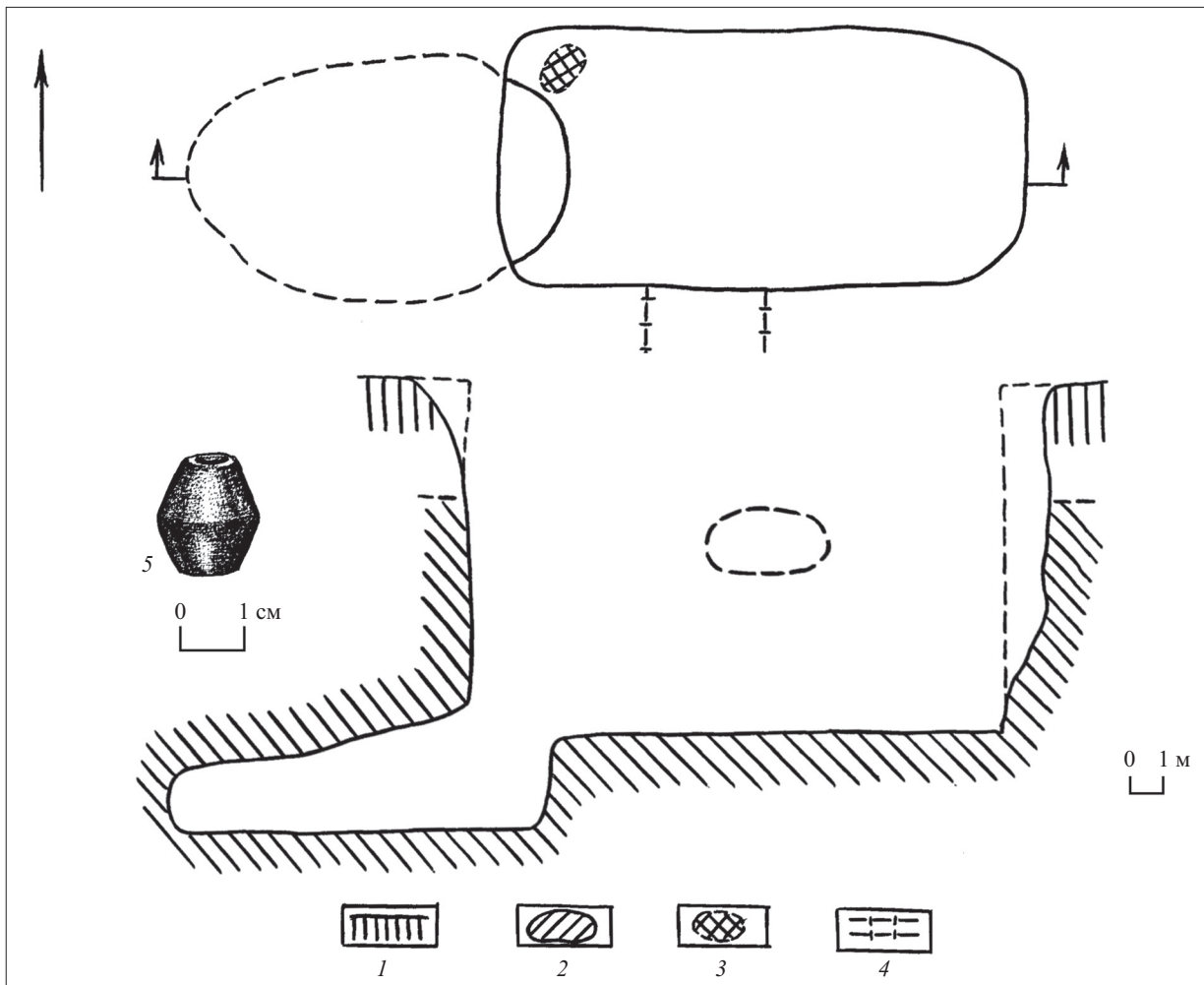

Рис. 2. План катакомби з кургану № 2 біля с. Кобринове: 1 — сучасний горизонт, 2 — материк, 3 — рештки вогнища, 4 — грабіжницький прокоп, 5 — бронзове прясло (за: Ковпаненко, Бессонова, Рычков 1986)

Fig. 2. Plan of the catacomb from the barrow no. 2 near Kobrynovе village: 1 — modern horizon, 2 — natural ground, 3 — hearth remains, 4 — robbery tunnel, 5 — bronze spindle (after: Ковпаненко, Бессонова, Рычков 1986)

та с. Велика Яблунівка, що належить до першої половини IV ст. до н. е. (Бобринской 1894, с. 62, табл. III: 24; Петренко 1967, с. 28).

2) знайдений у похованні фрагмент червоного мінералу із сірчанним запахом, імовірно реальгар, є досить цікавим. Покладання сірки та реальгару до могили — один із кочових звичаїв (Скорый 2003, с. 53). У Степу такі знахідки відомі з ранньоскіфського часу (Ольховский 1991, с. 82). У цей самий період вони починають фіксуватись і в лісостепових комплексах (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 36). Вважається, що, як і деякі інші мінерали, вони мали культове значення та виконували очисну функцію (Петренко 1967, с. 19; Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 36).

Відкрита в кургані гробниця належить до II типу катакомб, довгі вісі та камери яких розташовані на одній або майже одній прямій. У цьому випадку наша катакомба представлена варіантом

1 А — бездромосні однокамерні. Територіально найближчою аналогією їй є поховання в кургані № 3 біля Чигирини, проте в ній підлога камери та вхідної ями мали однаковий рівень (Полтавець 2004, с. 65, рис. 1). За зводом В. С. Ольховського, у Степу вони складають 17,3 % від усіх катакомб (Ольховский 1991, с. 27).

Як відомо, катакомби набувають поширення в Північному Причорномор'ї з V ст. до н. е. (Ильинская, Тереножкин 1983, с. 116). У пізньоскіфський час спостерігається їх поширення і в Правобережному Лісостепу (Петренко 1967, с. 11). На сучасному етапі тут відомо не менше 47 поховань скіфського часу в катакомбах (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 43, Назаров, Скорый 2019, с. 47). Їх поява в регіоні засвідчує зміни в поховальному обряді, що були пов'язані з міграціями степового населення на північ у лісостепові широти (Скорый 2003, с. 89). Яскраво цей процес ілю-

струє Світловодський ґрунтовий могильник, розташований на порубіжжі Лісостепу й Степу (Бокий 1980, с. 101; Могилов 2018, с. 119-120). Досліджені в Лісостепу катакомби відрізняються від степових певними особливостями, головна з них — більш широке застосування дерева та вогню (Петренко 1967, с. 16-17).

Складні надмогильні споруди з дерева добре відомі в Лісостепу і в передскіфський час. Іноді всі вони об'єднанні під назвою «переkritтя шатрового типу» (Ковпаненко, Гупало 1984, с. 39-58; Скорий 1987, с. 36-49; Бокій 2004, с. 15-17).

У кургані № 2 біля Кобринового конструкція з дерева була споруджена над катакомбою. У Лісостепу дерев'яне переkritтя над катакомбою відкрите в кургані біля Городища першої половини IV ст. до н. е. Тут дерев'яна конструкція складалась із кількох шарів дерев'яних стовбурів та гілок, покладених радіально до центру, що утворювали своєрідне шатро (Фіалко, Нерода 2019, с. 365-366, рис. 2). Дерев'яне переkritтя над вхідною ямою та камерою було відкрите вже у згаданому кургані № 3 біля Чигирини. Проте встановити його конструкцію неможливо, оскільки воно було вщент спалене (Тереножкин, Ильинская 1970, с. 11, табл. 15; Полтавець 2004, с. 65). У кургані № 2 біля с. Кальник дерев'яна вимостка зафіксована на всій підкурганній поверхні. Тут центральна яма була переkrita накатом із 12 шарів «дошок, укладених «решіткою», поверх якого зведене «шатро» з колод (Отчет... 1893, с. 169-171).

Масивні дерев'яні споруди над могилами, відомі серед старожитностей скіфського часу, трапляються і в інших регіонах. Частина дослідників вбачає у таких спорудах одну з етнічних ознак кочовиків (Скорий 2003, с. 53). Існує також думка, що це виключно регіональна локальна особливість лісостепоного обряду (Фіалко, Нерода 2019, с. 370).

Велику кількість підкурганних поховань скіфського часу з дерев'яними конструкціями відкрито в регіоні Нижнього Подністров'я. Зокрема, поховання в кургані № 13 біля с. Семівка здійснене в катакомбі складного типу з другою вхідною ямою та нішею (в основі яма з підбоєм). Могила та викид, що лежав овальним кільцем навколо, переkritі обпаленим дерев'яним настилом розміром 10,5 × 10,5 м. Колоди в основному покладені вздовж довгих стінок ями, а на деяких місцях утворювали чітку решітку (над ямою переkritтя зруйноване)

(Субботин, Охотников 1981, с. 113, рис. 4: 1). Поховання, ймовірно, датується першою половиною IV ст. до н. е., як інші поховання могильника. Масивні дубові переkritтя, що іноді розташовані в кілька шарів та перевищують у кілька разів площі самих могил, — особливість могильника Бутори I. Некрополь є найпівнічнішою пам'яткою степових скіфів на Дністрі (Мелюкова 1973, с. 104; 1974, с. 70-75, рис. 10; Серова, Яровой 1987, с. 107-111, рис. 51; Синика, Разумов, Тельнов 2013, с. 48-49, 63-65, 73-75, 79-80, 86-87). Подібно до гробниці у Кобриному в похованні 4 кургану 13 могильника Бутори I масивне переkritтя площею 141,75 м² було покладене на глиняний викид. Утім, у його конструкції не простежується «решітки». Для цієї групи більш характерні багатогранні «піраміди» або «кліти» (Синика, Разумов, Тельнов 2013, с. 79, 102-103, рис. 54).

Можна простежити певні аналогії й на Середньому Дні. Настил в 1—2 ряди (судячи з креслень) площею 18 × 18 м відкритий у Мастоїнському кургані 29/21. Він переkritав яму з 17 стовпами; краї його спирались на кільцевий глиняний викид (Либеров 1961, с. 152-165, табл. I: 5). Близького типу переkritтя зафіксоване в Мечетсайському кургані 8 (поховання 5) в Приураллі. Дерев'яний настил у формі «решітки» переkritав яму з дромосом, виходячи за її межі. На думку К. Ф. Смирнова, по боках було «щось типу зрубу або клітей»². Невідомо, чи служили ці кліти основою переkritтя чи лише обмежували його по краях (Смирнов, Петренко 1963, табл. 3: 3-4). Поховання датується, ймовірно, кінцем V — першою половиною IV ст. до н. е.

Відомі й більш віддалені аналогії таких споруд. Про наявність надмогильних споруд у вигляді пласких настилів свідчать виразні конструкції такого типу в приуральських курганах VI—V ст. до н. е. (П'ятимари I, курган 6 та 8). Колоди настилу лежали доволі тісно та утворювали «решітку» (Смирнов, Петренко 1963, табл. 2: 2—3, табл. 3: 1—2). У кургані 8 настил знизу підтримувався зрубом, який спирався на стовпи. Тришарове переkritтя з колод кінцями спиралось на шар могильного викиду, виявлене в кургані 5 третьої Аландської групи (Мошкова 1972, с. 59-61).

Імовірно, об'ємні дерев'яні переkritтя-настили навколо або над скіфськими та сармат-

² Переклад з російської К. Панченка.

ськими могилами мали нарівні з об'ємними сакральне значення (Бессонова 1989, с. 53-54).

Таким чином, дерев'яні настили у формі «решітки», які далеко виходять за межі могили, простежуються в поховальному обряді кочових племен скіфо-сарматського кола в кінці V—IV ст. до н. е. Важко судити про генезу та причини суттєвого поширення його в цей період. Але відзначимо, що такі настили практично не трапляються на території степового Подніпров'я й Побужжя. Не поширені тут і багатогранні піраміди та «кліті» типу буторських. Ширше відомі надмогильні дерев'яні конструкції в цей період у степах Південного Уралу, Північного Казахстану та прилеглих областей Західного Сибіру (Зданович, Хабдулина 1986, с. 62; Полосьмак 1986, с. 29; Хабдулина 1986, с. 3-25). Дещо подібне відомо й на Північному Кавказі у V—IV ст. до н. е. (Клычников, Бурков, Вольная 1989, с. 14).

Враховуючи ці факти, можна висунути обережне припущення, що ми маємо справу не просто зі збігом типів могильних споруд через спільність ідеологічних уявлень іранців чи будівельних навиків спорідненого населення, а з його переміщенням. К. Ф. Смирнов зробив припущення про інфільтрації окремих савроматських племен на захід аж до Дніпра в кінці IV ст. до н. е. у зв'язку з формуванням прохорівської сарматської культури (Смирнов 1984, с. 115-117). До цього часу якраз і належить поява поховань зі складним перекриттям «східного» типу в Дніпровському Правобережжі: Іванівка в Пороссі (Ковпаненко, Скорый 1988, с. 73-83), Кобринове в басейні Гнилого Тікича, Кальник на р. Соб (Отчет... 1893, с. 169-171), кургани з дерев'яними конструкціями в Буторах (Синика, Разумов, Тельнов 2013, с. 48-49, 63-65, 73-75, 79-80, 86-87) і Семенівка в Подністров'ї (Субботин, Охотников 1981, с. 113). Логічно припустити, що прийдешнє зі східних регіонів населення займало, як правило, малозаселені «ніші», головним чином на периферії степової Скіфії, а також поряд із центрами осілості зі змішаним населенням.

Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1986. Погребение скифского воина из Акташского могильника в Восточном Крыму. *Советская археология*, 4, с. 158-170.

Бессонова, С. С. 1989. Культывые сооружение скифского времени в Побужье. *Первая кубанская археологическая конференция*. Краснодар: Кубанский государственный университет, 53-54.

Бессонова, С. С. 1990. Скифские погребальные комплексы как источник реконструкции идеологических представлений. В: Зубарь, В. М. (отв. ред.). *Обряды и верования древнего населения Украины*. Киев: Наукова думка.

Отже, наявні матеріали дають змогу зробити такі висновки. Аналогії поховальної споруди та бронзового прясла дозволяють віднести пам'ятку до IV ст. до н. е. На жаль, встановити більш точну дату неможливо через пограбування могили.

Окремі поховання жінок у катакомбах під насипами відомі в Лісостепу. Так, у кургані біля м. Городище була розкопана непограбована катакомба з похованням амазонки (Фіалко, Нерода 2019, с. 365-373). Дещо південніше у Потясминні поховання жінки в катакомбі розкопане під курганом біля с. Нестерівка Маньківського р-ну (Назаров, Скорый 2019, с. 52-62). В обох випадках серед супровідного інвентаря в гробницях виявлено прикраси з дорогоцінних металів, предмети озброєння, що підкреслюють соціальний статус їхніх власниць. Незважаючи на те що поховання в кургані № 2 біля с. Кобринове було вщент пограбоване, виявлені тут рештки червоної фарби, бронзове прясло та складне перекриття свідчать, що воно могло належати жінці з високим соціальним статусом.

За сучасними підходами, наприкінці V — в першій половині IV ст. до н. е. спостерігається нова хвиля скіфізації Правобережного Лісостепу у зв'язку з притоком степового населення (Ильинская 1975, с. 7; Петренко 1967, с. 16; Скорый 2003, с. 83-84). Також різко збільшується кількість пам'яток у Дністро-Дунайському межиріччі та Верхньому Побужжі. У цих регіонах формуються змішані археологічні культури, скіфські в основі, але з домішками інших елементів, залежно від оточення. Риси скіфської степової культури краще проявляються в басейні Тясмину та в порубіжжі Степу й Лісостепу, а на північ і захід скіфські пам'ятки відрізняються своєрідністю, у першу чергу типами поховальних споруд. До таких своєрідних рис належать катакомби та згадані дерев'яні складні надмогильні конструкції. Поховання в кургані № 2 біля с. Кобринове є ще одним свідченням проникнення степових номадів у Правобережний Лісостеп у IV ст. до н. е.

Бобринской, А. А. 1894. *Курганы и случайные находки близ местечка Смелы*. Т. II. Санкт-Петербург: Типография Главного управления Уделов.

Бокій, Н. М. 1980. Позднескифский безкурганный могильник у г. Светловодска. *Археологические исследования на Украине в 1978-1979 гг. Тезисы докладов XVIII конференции Института археологии АН УССР*. Днепропетровск: б/и, с. 101.

Бокій, Н. М. 2004. Курган ранньозалізного віку біля с. Івангород на Кіровоградщині. *Тези конференції «Від Кіммерії до Сарматії». 60 років Відділу скіфо-сармат-*

ської археології Інституту археології Національної академії наук України. Київ: Корвин-прес, с. 15-17.

Гаврилюк, Н. А. 1987. Пряжение у степных скифов. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Скифы Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 122-123.

Зданович, Г. Б., Хабдулина, М. К. 1986. Курган Темир. В: Зданович, Г. Б. (отв. ред.). *Ранний железный век и средневековье Урало-Иртышского междуречья*. Челябинск: Челябинский государственный университет, с. 45-65.

Ильинская, В. А. 1975. *Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин*. Киев: Наукова думка.

Ильинская, В. А., Тереножкин, А. И. 1983. *Скифия в VII—IV вв. до н. э.* Киев: Наукова думка.

Клычников, Ю. Ю., Бурков, С. Б., Вольная, Г. Н. 1989. Подкурганые древности скифского времени из раскопок археологической лаборатории ЧИГУ им. Л. Н. Толстого. *Студенческие археологические открытия 1987—1988 гг. Тезисы докладов и сообщений зональной выставки студенческих и аспирантских работ*. Грозный: б./и, с. 14.

Ковпаненко, Г. Т., Гупало, Н. Д. 1984. Погребение воина у с. Квитки в Поросье. В: Черненко, Е. В. (отв. ред.). *Вооружение скифов и сарматов*. Киев: Наукова думка, с. 39-58.

Ковпаненко, Г. Т., Скорый, С. А. 1988. К изучению погребального обряда скифского времени в Поросье. *Советская археология*, 2, с. 73-83.

Ковпаненко, Г. Т., Бессонова, С. С., Рычков, Н. А. 1986. *Отчет Черкасской археологической экспедиции о раскопках Правобережного отряда в 1986 г.* Научный архив ІА НАН України, ф. 64, 1986/16.

Ковпаненко, Г.Т., Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1989. *Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья*. Киев: Наукова думка.

Либеров, П. Д. 1961. Мастюгинские курганы. *Советская археология*, 3, с. 152-165.

Мелюкова, А. И. 1973. Раскопки курганов у с. Буторы. *Археологические открытия 1972 г.* Москва: Наука, с. 413-414.

Мелюкова, А. И. 1974. Работы Западно-скифской экспедиции. *Археологические исследования в Молдавии (1973 г.)*. Кишинев: Штиинца, с. 53-77.

Мелюкова, А. И. 1974. Раскопки курганов у с. Буторы Григориопольского района. *Археологические исследования в Молдавии (1972 г.)*. Кишинев: Штиинца, с. 77-94.

Могилов, О. Д. 2018. Поховальний обряд Світловодського могильника. В: Чабай, В. П. (ред.). *І Всеукраїнський археологічний з'їзд: Програма роботи та анотації доповідей (Ніжин, 23—25 листопада 2018 р.)*. Київ: ІА НАН України, с. 119-120.

Мошкова, М. Г. 1972. Савроматские памятники Северо-Восточного Оренбуржья. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 153. Москва: Наука.

Назаров, А., Скорый, С. 2019. Скифские катакомбы в междуречье Роси и Тясмина. *Revista Arheologică, serie nouă*, XV, nr. 1, p. 47-64.

Ольховский, В. С. 1991. *Погребально-поминальный обрядность населения Степной Скифии (VII-III вв. до н.э.)*. Москва. Отчет... 1893. Санкт-Петербург: Типография главного управления и уделов.

Петренко, В. Г. 1967. *Правобережье Среднего Приднепровья в V—III вв. до н. э.* Свод археологических источников. Д 1-4. Москва: Наука.

Полосьмак, Н. В. 1986. Культурная принадлежность гороховской группы памятников. *Краткие сообщения по археологии СССР*, 186. Москва: Наука, с. 29-33.

Полтавец, В. І. 2004. Скіфська катакомба в кургані біля Чигирини. *Тези конференції «Від Кіммерії до Сарматії». 60 років Відділу скіфо-сарматської археології Інституту археології Національної академії наук України*. Київ: Корвин-прес, с. 64-67.

Серова, Н. Л., Яровой, Е. В. 1987. *Григоропольские курганы*. Кишинев: Штиинца.

Синика, В. С., Разумов, С. Н., Тельнов, Н. П. 2013. *Курганы у села Буторы*. Археологические памятники Приднепровья. І. Тирасполь: Полиграфист.

Скорый, С. А. 1987. Про скіфський етнокультурний компонент у населення Дніпровського Лісостепового Правобережжя. *Археологія*, 60, с. 36-49.

Скорый, С. А. 2003. *Скифы в Днепровской Правобережной Лесостепи (проблема выделения иранского этнокультурного элемента)*. Киев: б./и.

Скорый, С. А., Хохоровски, Я. 2018. *Большой Рыжановский курган*. Киев: Издатель Олег Филук.

Смирнов, К. Ф. 1984. *Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии*. Москва: Наука.

Смирнов, К. Ф., Петренко, В. Г. 1963. Савроматы Поволжья и Южного Приуралья. В: Мошкова, М. Г. (ред.). *Свод археологических источников*. Д 1-9. Москва: Наука.

Субботин, Л. В., Охотников, С. Б. 1981. Скифские погребения Нижнего Поднепровья. В: Мезенцева, Г. Г. (отв. ред.). *Древности Северо-Западного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 102-116.

Тереножкин, А. И., Ильинская, В. А. 1970. *Отчет о работе Скифской Среднеднепровской экспедиции*. Научный архив ІА НАН України, ф. 64, 1970/14.

Фіалко, О. Є., Нерода, В. В. 2019. Поховання скіфської амазонки на Черкащині. *Археологія і давня історія України*, 2 (31), с. 364-374.

Хабдулина, М. К. 1986. Погребальный обряд населения раннего железного века Северного Казахстана. В: Зданович, Г. Б. (отв. ред.). *Ранний железный век и средневековье Урало-Иртышского междуречья*. Челябинск: Челябинский государственный университет, с. 3-25.

Шрамко, Б. А. 1983. Розкопки курганів раннього залізного віку на Харківщині. *Археологія*, 43, с. 54-61.

Надійшла 10.03.2023

Kurylo I. Panchenko

Lecturer, the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, the Department of History of Ukraine and World History, ORCID: 0000-0002-3988-5294, pankir90@gmail.com.

SCYTHIAN MOUND OF THE 4TH CENTURY BC NEAR KOBRYNOVE VILLAGE

The article is devoted to the publication of materials from the excavations of the barrow no. 2 near Kobrynovе village in Cherkasy Oblast. It belongs to the Scythian sites of the confluence of the Hirskyi Tikych and Hnylyi Tikych rivers. Most of the burial sites excavated by archaeologists in the region are dated to the 4th century BC — Ryzhanivka, Ryzyno and Rubanyi Mist.

The barrow no. 2 had been excavated by the Cherkasy archaeological expedition led by H. T. Kovpanenko in 1986. An archaeologist S. S. Bessonova carried out direct work on the mound. At the time of the excavations, the barrow was 1.8 m high from the horizon level. The soil of the barrow slopes became soft as a result of plowing. The diameter of the mound at the time of research was 35 m, in ancient times it was about 25 m. The ditch was not recorded. It consisted of chernozem.

In the mound there was excavated a burial in the catacombs. According to the classification of V. S. Olkhovskiy, the latter belong to the Type II. The long walls of the exit chamber and the pits are located on the same axis. Above the grave a complex wooden ceiling in the shape of the so-called 'lattices' was built. Its basis was made of oak beams.

The analogies to the constructions in the shape of 'lattices' are known from the excavations in the south of the forest-steppe in the Dnipro Right Bank, on the Left Bank in the lower reaches of the Dnister, Middle Don, the Urals and Northern Kazakhstan. It is possible that similar ceilings over graves are of Eastern origin.

Unfortunately, the catacomb was robbed in ancient times. The skull found in the robber's pit allows claiming that the burial belonged to a woman. A round bronze spinning wheel and a fragment of realgar represent the finds from the barrow. The dimensions of the mound, the complex wooden floor indicate that the deceased had a high social status. Burial in the catacomb, a wooden covering and a realgar find suggest that she was a nomad. Thereby the mound is another evidence of the penetration of steppe nomads into the Right Bank forest-steppe.

The proximity of the burial structure and the overlap to the sites of the Late Scythian period in the Dnipro Right Bank allows dating the burial in the barrow near Kobrynove village to the 4th century BC.

Keywords: Right Bank forest-steppe, Kobrynove village, Scythian period, funeral rite, barrow, catacomb.

References

- Bessonova, S. S., Skoryi, S. A. 1986. A Burial of a Scythian Warrior from the Akhtash Burial Ground in the Eastern Crimea. *Sovetskaia arheologiya*, 4, p. 158-170.
- Bessonova, S. S. 1989. Kultovye sooruzhenie skifskogo vremeni v Pobuzhe. *Pervaia kubanskaia arheologicheskaia konferentsiia*. Krasnodar: Kubanskii gosudarstvennyi universitet, p. 53-54.
- Bessonova, S. S. 1990. Skifskie pogrebalnye komplekсы kak istochnik rekonstruktsii ideologicheskikh predstavlenii. In: Zubar, V. M. (ed.). *Obriady i verovaniia drevnego naseleniia Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka, p. 17-40.
- Bobrinskoi, A. A. 1894. *Kurgany i sluchainye nakhodki bliz mestechka Smely*. T. II. Sankt-Peterburg: Tipografiia Glavnogo upravleniia Udelov.
- Bokii, N. M. 1980. Pozdneskifskii bezkurgannyi mogilnik u g. Svetlovodska. *Arheologicheskie issledovaniia na Ukraine v 1978—1979 gg. Tezisy dokladov XVIII konferentsii Instituta arheologii AN USSR*. Dnipropetrovsk: b./i., p. 101.
- Bokii, N. M. 2004. Kurhan rannozaliznoho viku bilia s. Ivanhorod na Kirovohradshchyni. *Tezy konferentsii "Vid Kimmerii do Sarmatii". 60 rokiv Viddilu skifo-sarmatskoi arheolohii Instytutu arheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. Kyiv: Korvin-press, p. 15-17.
- Gavriiliuk, N. A. 1987. Priadenie u stepnykh skifov. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Skify Severnogo Prichernomoria*. Kyiv: Naukova dumka, p. 122-123.
- Zdanovich, G. B., Khabdulina, M. K. 1986. Kurgan Temir. In: Zdanovich, G. B. (ed.). *Rannii zheleznyi vek i srednevekove Uralo-Irtyshskogo mezhdurechia*. Cheliabinsk, p. 45-65.
- Ilinskaia, V. A. 1975. *Ranneskifskie kurgany basseina r. Tiasmin*. Kyiv: Naukova dumka.
- Ilinskaia, V. A., Terenozhkin, A. I. 1983. *Skifii v VII—IV vv. do n. e.* Kyiv: Naukova dumka.
- Klychnikov, Iu. Iu., Burkov, S. B., Volnaia, G. N. 1989. Podkurgannye drevnosti skifskogo vremeni iz raskopok arheologicheskoi laboratorii ChIGU im. L. N. Tolstogo. *Studencheskie arheologicheskie otkrytiia 1987—1988 gg. Tezisy dokladov i soobshchenii zonalnoi vystavki studencheskikh i aspirantskikh rabot*. Grozny: b./i., p. 14.
- Kovpanenko, G. T., Gupalo, N. D. 1984. Pogrebenie voina u s. Kvitki v Porose. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Vooruzhenie skifov i sarmatov*. Kyiv: Naukova dumka, p. 39-58.
- Kovpanenko, G. T., Skoryi, S. A. 1988. On the study of the Scythian burial rite in the Ros basin. *Sovetskaia arheologiya*, 2. Moskva: Nauka, p. 73-83.
- Kovpanenko, G. T.; Bessonova, S. S.; Rychkov, N. A. *Otchet Cherkasskoi arheologicheskoi ekspeditsii o raskopkah Pravoberezhnogo otriada v 1986 g.* Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 1986/16.
- Kovpanenko, G. T., Bessonova, S. S., Skoryi, S. A. 1989. *Pamiatniki skifskoi epokhi Dneprovskogo Lesostepnogo Pravoberezhia*. Kyiv: Naukova dumka.
- Liberov, P. D. 1961. Mastiuginskie kurgany. *Sovetskaia arheologiya*, 3, p. 152-165.
- Meliukova, A. I. 1973. Raskopki kurganov u s. Butory. *Arheologicheskie otkrytiia 1972 g.* Moskva: Nauka, p. 413-414.
- Meliukova, A. I. 1974. Raboty Zapadno-skifskoi ekspeditsii. *Arheologicheskie issledovaniia v Moldavii (1973 g.)*. Kishinev: Shtiincza, p. 53-77.
- Meliukova, A. I. 1974. Raskopki kurganov u s. Butory Grigoriopolskogo raiona. *Arheologicheskie issledovaniia v Moldavii (1972 g.)*. Kishinev: "Shtiincza", p. 77-94.
- Mohylov, O. D. 2018. Pokhovalnyi obriad Svitlovodskoho mohylnya. In: Chabai, V. P. (ed.). *I Vseukrainskyi arheolohichnyi zizd: Prohrama roboty ta anotatsii dopovidei (Nizhyn, 23—25 lystopada 2018 r.)*. Kyiv: IA NANU, p. 119-120.
- Moshkova, M. G. 1972. Savromatskie pamiatniki Severo-Vostochnogo Orenburzhia. *Materialy i issledovaniia po arheologii SSSR*, 153, Moskva: Nauka.

- Nazarov, A., Skoryi, S. 2019. Scythian catacombs in the interfluvium of Ross and Tyasmin. *Revista Arheologică, serie nouă*, XV, nr. 1, p. 47-64.
- Olkhovskii, V. S. 1991. Pogrebalno-pominalnaia obriadnost naseleniia Stepnoi Skifii (VII—III vv. do n. e.). Moskva: Nauka.
- Otchet... 1893. Sankt-Peterburg: Tipografiia glavnogo upravleniia i udelov.
- Petrenko, V. G. 1967. *Pravoberezhie Srednego Pridneprov'ia v V—III vv. do n. e.* Svod arheologicheskikh istochnikov. D 1-4. Moskva: Nauka.
- Polosmak, N. V. 1986. Kulturniia prinalozhnost gorokhovskoi gruppy pamiatnikov. *Kratkie soobshcheniia po arheologii SSSR*, 186. Moskva: Nauka, p. 29-33.
- Poltavets, V. I. 2004. Skifska katakomba v kurhani bilia Chyhyryna. *Tezy konferentsii "Vid Kimmerii do Sarmatii". 60 rokiv Viddilu skifo-sarmatskoi arheologii Instytutu arheologii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. Kyiv: Korvin-press, p. 64-67.
- Serova, N. L., Yarovoj, E. V. 1987. *Grigoropolskie kurgany*. Kishinev: Shtiintsa.
- Sinika, V. S., Razumov, S. N., Telnov, N. P. 2013. *Kurgany u sela Butory*. Arheologicheskie pamiatniki Pridnestrovia, I. Tiraspol: Poligrafist.
- Skoryi, S. A. 1987. Pro skifskiy etnokulturniy komponent u naselennia Dniprovskoho Lisostepovoho Pravoberezhzhia. *Arheologia*, 60, p. 36-49.
- Skoryi, S. A. 2003. *Skify v Dneprovskoi Pravoberezhnoi Lesostepi (problema vydeleniia iranskogo etnokulturnogo elementa)*. Kyiv: b./i.
- Skoryi, S. A., Khokhorovski, Ia. 2018. *Bolshoi Ryzhanovskii kurgan*. Kyiv: Izdatel Oleg Filiuk.
- Smirnov, K. F. 1984. *Sarmaty i utverzhdienie ikh politicheskogo gospodstva v Skifii*. Moskva: Nauka.
- Smirnov, K. F., Petrenko, V. G. 1963. Savromaty Povolzhia i Iuzhnogo Priuralia. In: Moshkova, M. G. (ed.). *Svod arheologicheskikh istochnikov*. D 1-9. Moskva: Nauka.
- Subbotin, L. V., Okhotnikov, S. B. 1981. Skifskie pogrebieniia Nizhnego Podnestrovia. In: Mezentseva, G. G. (ed.). *Drevnosti Severo-Zapadnogo Prichernomoria*. Kyiv: Naukova dumka, p. 102-116.
- Terenozhkin, A. I., Ilinskaia, V. A. 1970. *Otchet o rabote Skifskoi Srednedneprovskoi ekspeditsii*. Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 1970/14.
- Fialko, O. Ye., Neroda, V. V. 2019. Scythian Amazon Burial in Cherkasy Region. In: Skoryi, S. A. (ed.). *Arheologhiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (31), p. 364-374.
- Khabdulina, M. K. 1986. Pogrebalnyi obriad naseleniia rannego zheleznoho veka Severnogo Kazakstana. In: Zdanovich, G. B. (ed.). *Rannii zheleznyi vek i srednevekove Uralo-Irtyshskogo mezhdurechiia*. Cheliabinsk: Cheliabinskii gosudarstvennyi universitet, p. 3-25.
- Shramko, B. A. 1983. Rozkopky kurhaniv rannoho zaliznoho viku na Kharkivshchyni. *Arheologia*, 43, p. 54-61.